

ЦИКЪЛЪТ РОМАНИ НА АРНОЛД ЦВАЙГ ЗА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Еберхард Хилиер

Малцина останаха от онези творци, които преди четиридесет-петдесет години участваха непосредствено в създаването на голяма критико-реалистична литература в Германия. Повече от големите писатели са вече покойници — скърбим за загубата на Хайнрих и Томас Ман, Фойхтвангер, Дьоблин, Хесе, Леонхард Франк, а също на Брехт, Бехер и Волф.

Роден през 1887 г. — споменатите по-горе писатели са или родени малко преди него, или са му връстници — Арнолд Цвайг е познавал всички и ги е съпътствувал в стремежите им; върху него пада лъч от сиянието на тази голяма епоха на изкуство и просвещение. Той е един от нейните последни факлоносци, писател, в който щастливо се съчетават духовна широта, традиционализъм и връзка с бъдещето.

Цялото творчество на Арнолд Цвайг обхваща за сега единадесет романа (дванайсетият под заглавие «Ремрандовата папка» ще бъде завършен в най-скоро време), около седемдесет повести и новели, десет пиеси, един том стихове и стотици статии, речи и есета. Белетристичните творби на Арнолд Цвайг си спечелиха голяма читателска публика и са разпространени и в чужбина. Световна известност той постига с романа си «Борбата за сержанта Гриша» (1927), който е преведен на около дваисет езика и от него впоследствие се заражда голям цикъл за войната.

На нашия въпрос за «връзките му с България» писателят отговори, че в тази балканска страна «не е издадена нито една моя книга. Там те се четат на руски език. Аз съм описал в романа си «Млада жена от 1914 г.» пътуването на Бертин до Ускюб, днешното Скопие, тогава още турски». (Във връзка с природното бедствие през 1963 г. в Скопие той добавя: «Едно земетресение по онова време не би могло «по никакъв начин» да привлече вниманието»). Отделна глава в романа разказва как главният герой, окупационният войник и писател Вернер Бертин, за пръв път в Македония прозира лъжите на военните за войната и клеветите им срещу други народи, как се «побратимява с българите», разменя си приятелски дарове, опознава сърдечната човечност на местните жители и се възхищава от старата култура и ориенталския облик на градовете.

Сигурно в книгата има и автобиографични елементи, тъй като в един «Биографичен очерк» четем, че през пролетта на 1916 г. авторът е участвувал в тежки трудовашки части в Южна Унгария и Сърбия, «между Семендрия и Ускюб», преди да стигне на фронта при Вердюн и по-късно да постъпи в Печатния отдел на Литовската тилова област. Литературното овладяване на тези събития и изживявания е извършено по много своеобразен начин.

Арнолд Цвайг се развълнувал много от това, което му разказал негов приятел за един военнопленник, разстрелян от немски военни като дезертър, макар че по-късни разследвания установили, че се касае за избягал пленник. Разстрелът трябвало да послужи като мярка за сигурност и назидание, защото дезертърите били подозирани, че зад немския фронт са действували като болшевишки агитатори. Писателят открива тук зърното за една ху-

* Статията се публикува по случай 80 години от рождението на Арнолд Цвайг.

дожествена творба и през 1921 г. написал пиеса под заглавие «Бюшев». Пиесата минала незабелязана, защото никой не се интересувал от творба, която не плаща данък на модното експресионистично течение и показва хуманността на русите в момент, когато съюзническите интервенти са нахлули в Съветската страна и се бият срещу Червената армия.

Макар че творбата е отхвърлена (представят я едва през 1931), Арнолд Цвайг продължава да е убеден в актуалността и символната сила на своя сюжет в «Гриша». Постепенно той разширява основната идея, като свързва разказа за съдбата на руския военнопленник все повече и повече със собствените си изживявания. В лицето на писателя и окупационния войник Вернер Бертин той създава образ, върху който успява да пренесе до голяма степен своите собствени изживявания от Първата световна война. През 1927 г. писателят най-сетне се решава на една обработка на същата тема в проза; появява се романът «Борбата за сержанта Гриша», който му спечели световна слава.

По начало продължение на книгата не било предвидено. Авторът замисля продължение едва когато разбира, че неговата творба предизвиква размисли у читателите, които по-рано не са тревожили съзнанието им. Преди всичко се поставя въпросът за същността и скритите причини на войната и паралелно с това предисторията и развитието на главните лица в романа. За отбелязване е, че Цвайг пристъпва към построяване на цикъла не строго хронологично — напротив, направеното винаги надхвърля предвидените рамки. Така през 1929 г. той се занимава с вердюнските изживявания на Бертин, признава, че е необходимо да се изобразят предвоенните събития, но все още не е в състояние да овладее задачата. Той се ограничава в по-тесни рамки — разказва за първите месеци служба на своя герой в една трудовашк част и изобразява тежките изпитания в живота на неговата приятелка Леноре Вал. Романът «Млада жена от 1914 г.» се появява през 1931 г.

Писателят успява да завърши «Възпитание пред Вердюн» едва през 1935 г., когато е в изгнание в Палестина, а през 1937 г. създава вариация на тая тема в романа си «Назначаване на крал», в който изобразява 1918 година (следователно периода след «Гриша») и показва на световноисторически фон духовно-политическото развитие на старши лейтенант Винфрид.

По времето, когато читателите очакваха през 50-те години двете крайни части на цикъла (първата и последната) Цвайг ги изнася през 1954 г. с експерименталния роман «Огнената пауза», преди да издаде в 1957 г. уводния том за решаващите месеци на 1913/14 г. под заглавие «Времето е зряло». Финалът на цикъла за «Голямата война на белите мъже» и досега не е излязъл.

Когато четем излезлите досега шест тома в хронологичен ред, без да държим сметка за последователността в създаването на романите, често се натъкваме на противоречия, на тематични и стилистични грапавини или психологически неправдоподобни неща. Така например любовните отношения между Бертин и неговата приятелка Леноре във «Времето е зряло» са разгърнати по-добре, отколкото в продължението «Млада жена от 1914 г.» Или ако сравним светогледа на героя в края на «Възпитание пред Вердюн» с този в последвалия роман «Борбата за сержанта Гриша». Не се ли държи младият мъж явно като «непоправим»? И от друга страна — не прави ли той в последвалата след «Гриша» творба «Огнената пауза» внезапен скок надолу с главата в банята на преображението?

Всички тези противоречия се обясняват с неравномерната работа и променливите позиции на автора Арнолд Цвайг. Когато в средата на 20-те години се заема с това голямо литературно начинание, според неговите собствени признания, тогава той бил още „утопически социалист“ и пацифист. В емиграция, след като се запознава с класиците на марксизма, той стига постепенно до по-задълбочени възгледи за обществените отношения (което особено се чувства във «Възпитание пред Вердюн»), но едва „от около 1940 г.“ Цвайг се нарича (както сам признава в едно писмо) «марксистки социалист». Новите му разбирания се чувствуват ясно в по-късно написаните последни два тома. Безсъмнение във формално-художествено отношение той не можеше да върви със същия темп, което довежда до несъответствие между мирогледната му зрялост и творческите му възможности. Политически далновидният, действителен роман «Времето е зряло» от 1957 г. като художествена творба не издържа сравнение с пацифистичния роман «Гриша» от 1927 г.

Ако хвърлим критичен поглед върху хронологическата поредица от написаните шест тома, трябва специално да си припомним при първата книга трудностите, пред които е бил изправен авторът. За три десетилетия той извика на живот голям брой ярки литературни образи, доведе ги «сред хората», и сега трябваше да вдъхне на тези добре познати фигури психологически правдива предистория. . . . Всяко избързване на следващите по време творби можеше да постави под съмнение цялостната концепция на цикъла.

Можем да кажем, че Арнолд Цвайг е овладял в едри линии комплицираната задача. От една страна, той анализира проникновено във «Времето е зряло» духовното състояние в Германия малко преди и по време на избухването на войната; от друга страна, той много умело свързва съдбата на своя герой Вернер Бертин и неговата приятелка Леноре Вал с политическите събития, разказва в ретроспекции за детството и младостта и за първата среща на влюбената двойка сред мюнхенския културен свят.

Характеризирането на буржоазно-хуманистичната атмосфера заема широко място в романа. Още в началото, през лятото на 1913 г. придружаваме Бертин и Леноре в пътуването им през веселия и уж свободен Тирол и Горна Италия, при което прозвучават реминисценции от италианските преживявания на Гюте, Ибсен, Вагнер. И така продължава: всяко място, всяка среща, всеки разговор извикват нови мисловни връзки, възкресяват нови имена. Една само характерна дума да се отрони и вече са готови и цитатите, и учените коментари. Трещо-можно дефилират пред нас литературни явления от Валтер фон дер Фогелвайде до Херман Хесе и братя Ман и утежняват с натрапчива дидактика първата част на романа, който е уморителен за нешколувания читател.

Главната тема на творбата е идеята за възпитанието, промените, които настъпват у буржоазния човек под въздействието на войната, като специално внимание е отделено на стажа на писателя Вернер Бертин. Отначало младият мъж е доста наивен и отчужден от света, занимава се с теологични диалози и трактати и като редактор на едно провинциално списание изглежда напълно безопасен за своите финансови кредитори. В разговор той казва: «Класова борба — какво е това? Между предпоследния и последния клас устройвахме борба по хвърляне топка и плуване, но отдавна сме приключили със зрелостния изпит и набеден революционер, какъвто вие ме наричате, аз не съм в никакъв случай!» И ние му вярваме. Пред нас е тип на «неполитичен» буржоазен интелектуалец от предвоенното време. Постепенно обаче известни събития го карат да се замисли. На едно протестно събрание срещу военните изстъпления в Елзас той се присъединява спонтанно на страната на трудещите се и разбира своеобразното обкръжаване на понятията работник и работодател; фактически работниците дават на фабрикантите възможност за съществуване, като отдават работната си сила. По-късно той се замисля за лишенията при възпитанието на младото поколение в съществуващото общество и се бунтува срещу несправедливостта и ужасяващите методи на разследване в процеса срещу един еврей.

Въпреки това при избухването на войната Бертин се държи нерешително. Той не разбира зависимостта между всички извършени неправди, безбройните злини, войната и господстващата система. Много повече той се старее да вярва на паролите за «доброто, справедливо нещо», за неизбежното «природно бедствие» и на съюза на светото съглашение. Заблудите на героя са явно някогаши заблуди на писателя. Естествено, откъм мъчно може да се реши докъде стига «единството», но принципно същественият факти, дати, места, преживявания са автобиографични. Във «Времето е зряло» Цвайг приписва собствените си литературни проекти и творби на своя писателстващ съратник Вернер Бертин.

Въпреки известна политическа изостаналост на главния герой писателят е успял да хвърли поглед зад световноисторическите кулиси и да остави събитията да бъдат коментирани от далновидни лица (от по-късните томовете добре познати), като социалистите Вилхелм Пал и Макс Клим, свободомислящият дядо Маркус Вал и прогресивния писател Тойфер, симпатичната българска студентка С. Танчева и нейния приятел Янсен. Освен това той развързва езика на господата генерални шефове и финансови магнати и им дава възможност открито да си бържат за своите подли планове и пъклени спекулации. На някои места романът се чете като художествено перифразирание на Лениновия труд «Империализмът — най-висш стадий на капитализма». Показано е как се «правят» войни, обусловеността им от стопанските интереси

и каква вина носят така наречените аполитични интелектуалци като Бертин, които чакат в своите кули от слонова кост онова, което им е отредила „съдбата“.

Безсъмнение «Времето е зряло» е едно от мирогледно най-ясните произведения на Арнолд Цвайг и със своята просветителска тенденция може да играе важна роля в борбата за мир. Въздействието му щеше да бъде още по-силно, ако книгата стоеше в художествено отношение на същото равнище като «Гриша», но за съжаление в нея има много проточени места, явно сладникави моменти, многобройни езиково-композиционни недоглеждания. Естествено, има и бликащи от живот поетични глави и дълбоката студия, посветена на девойката Леноре. Но читателят трябва да преодолява някои уморителни места, цитати, които отклоняват, една безбрежност на епичния поток и постепенно изчерпване на фабулата.

Действието на романа «Времето е зряло» обхваща почти две години и стига до пролетта на 1915 г.. Непосредствено след него идва «Млада жена от 1914 г.» Посочването на годината в заглавието трябва да се схваща като символ, то ни подсказва: Това е книга за военната младеж, по-специално за развитието на младата студентка по изкуствата Леноре Вал до нейната сватба с Бертин през юли 1916 г. Сключването на брака става против волята на нейното семейство. На богатия banker Хуго Вал му е съвсем нежелан за зет младеж без средства, по «безхлебните изкуства»; той би предпочел неговата дъщеря да се свърже с благородническата издънка на съседите им. Но войната помага на влюбената двойка много сурово: синът на тайния съветник пада убит.

Преди Леноре да издействува сватбен отпуск за Бертин (и то наскоро след преместването му на фронта при Вердюн), нейната любов минава през тежки изпитания. Главният конфликт на романа се състои в това, че Бертин изнасилва приятелката си на един неделен излет и я оставя почти сама с грижите ѝ. Тя трябва да прибегне до сигурни средства, за да махне заченатото дете, което не може да износи поради щеславните си родители и несигурното бъдеще на своя приятел.

Интересно третира Арнолд Цвайг сложната тематика точно по същото време, когато Фридрих Волфовия «Дианкалий», прочута пиеса срещу параграф 218 (във връзка с абортите), направи сензация на сцената на Берлинския Лесингов театър. Поставянето на въпроса беше на зряло. Но докато на Волфовото безработно пролетарско момиче Хете Фен, след несполучлива намеса не му остава нищо друго, освен да глътне отрова, Цвайговата Леноре намира с помощта на брат си и с парите си опитна акушерка и добър лекар, които премахват всички «неприятности» от пътя ѝ. Решаващ фактор за човешката съдба е класовата принадлежност.

Но абортът не е нещо незначително за Леноре. Независимо от свързания с него риск за живота, тя трябва да остане на болнично легло — и тогава прави някои преоценки. Размишлява за войната и проверява досегашното си безкритично светоотношение. Ужасяващо ѝ се натрапва на съзнанието ежечасната безсмислена смърт по бойните полета. За преобразяването, което става с нея, допринасят и разказите на нейни познати. Когато милосърдната сестра София фон Горзе и приятелката ѝ — музикантката Паула Вебер ѝ разказват за варварските военни прийоми, на които са станали жертва техните годеници, в нея просветва съзнанието: «Не могат да се държат така с нашите мъже!... Трябва да ги спечелим за мира!» С това Леноре прави първата стъпка по пътя на последователна противница на войната. Тя предсеща до някъде значението и отговорността на жената в културния процес на човечеството.

По-късно дълбоко ѝ се запечатва разказът на отпускаря Лео Брюмер за възмутителния разстрел на една английска милосърдна сестра (която е помагала на пленници да избягат). Тръгва я и съдбата на предишната хазийка на Бертин г-жа Лаубшрай, осъдена на пет месеца затвор заради това, че е критикувала войната — тя издържа тоя срок благодарение на това, че по същото време е затворена и Роза Люксембург, която ѝ вдъхва сили да издържи. На жените се възлага задачата да активизират мъжете и да ги спечелят за общия фронт на мира.

За съжаление Арнолд Цвайг не развива тая мисъл по-нашироко; с възпитанието на Бертин се заемат други хора и други сили. Но въпреки това жените в произведенията на писателя играят важна роля и се проявяват като по-енергични, по-далновидни, по-разумни от своите мъжки партньори.

Както Цвайг ми каза в разговор — за образец тогава са му служили романите на Бал-зак, Стендал, Флобер («Мадам Бовари»), а освен това са му импонирали «политическата реалност» на Роза Люксембург и женското движение.

В една случайна бележка вътре в цикъла той нарича «Млада жена от 1914 г.» «роман на любовта». В другите томове в своята тогавашна тетралогия той смята идеята за постоянството проведена във «Възпитание пред Вердюн», идеята за постигнатата със сила справедливост в «Гриша» и идеята за разума — в «Назначаване на крал».

Най-остър спор с мита за войната писателят води във «Възпитание пред Вердюн». Романът рисува как окупационният войник и писател Вернер Бертин с будната си мисъл и с помощта на двамата си приятели социалдемократи Пал и Лебеде постепенно прозира във военните лъжи. Той разбира: не е вярно, че войната била величествено свиване и героично доказателство за мъжественост — тя е по-скоро потъпкване на човешките права и хуманността. Навсякъде младият мъж вижда безсмислие и престъпление, долни измамни трикове, фрази, цинична бруталност. Силно го разтърсва предумишленото убийство на правдолюбивия подофицер Кройзинг, предизвиканата от това частна кампания за отмъщение и прикрита война на брата на убития срещу виновните, безнадеждността на фронтовото ежедневие, лъжите на военните съобщения. И накрая Бертин разбира: не е вярно, че войните избухват «по волята на съдбата», като природни бедствия или «митичен страшен съд» над един свят, който (в смисъла на един Хьолдерлинов стих) в «божите бури е без защита». Не, войните се правят от хората. Съвсем определени господстващи групировки си служат с тоя «клапан», за да намалят налягането в адския котел на стопанските кризи.

Като поставя истинските актьори и подпалвачи пред прожекторите на историята, Арнолд Цвайг внася някои нови импулси в антивоенната литература. Той отива по-далеч от становището, което срещаме например в книгата на Ерих Мария Ремарк «На Запад нищо ново», в романа на Лудвиг Рен «Война», на Фриц фон Унру «Голготски път», на Йохан Магнус Венер «Седемте пред Вердюн». Авторите на тези книги са безсъмнение истински противници на войната. Те искаха да направят своя принос за предотвратяването на бъдещи световни катастрофи, но избраха за тая цел недостатъчни средства. Именно не е достатъчно да представиш войната в целия ѝ чудовищен вид, да накараш «да я изживееш» отново в натуралистично изобразени кланета и предизвикващи ужас кръвави сцени! Читателят се ужасява от това, разтърсва се; но същевременно го обхваща дълбока безпомощност. Безспорно, ще каже той — никой разумен човек не ще пожелае да има пак война. Трябва да я ненавиждаме. Но какво можем да направим срещу «съдбата»? Всичко е толкова безсмислено.

Тук творбата на Арнолд Цвайг може да помогне. Писателят разбира, че голото нежелание на войната е безполезно. Който само не желае нещо, има опасност един ден изобщо нищо да не желае, т. е. да се предаде на съдбата. По въпроса за мира и войната е нужно да се развие в народните маси положителна воля и да се разгъне целенасочена активност.

Цвайг подхваща успешно и двете задачи. От една страна, той създава с образи като Пал, Лебеде, Клим (по-късно Гройлих, Мау и др.) убедителни носители на сочещата в бъдещето социалистическа идея. Той разкрива перспективи към един свободен обществен строй, в който няма да има вече войни. От друга страна, той изгаря вратите за «свет от боговете» и приковава истинските ръководители на тъмната световна съдба открито на позорния стълб: вижте — ето ги тези, които са готови да избият безсмислено милиони хора, за да станат притежатели на обещаващите огромни печалби стоманени или въглищни мини.

Писателят смъква от тези тъмни люде маската на анонимност от лицето. Във всички томове на своя цикъл той държи «заинтересованите» от войната в полезрението си и изобразява по реални прототипове съюза на капиталисти като Шилес (Щинес) и милитаристи като Шифенцан (Лудендорф) и Глаус (Хофман). За милитаристите именно войната никога не е достатъчно дълга, защото, както разбираме от «Възпитание пред Вердюн» те печелят сега най-малко три пъти повече, отколкото в мирно време. Срещу тия големи и малки благодетелствувани от класовата държава народът трябва да издигне фронт и да организира съпротива. Тогавашно няма да има вече войни. Това е поуката, която ни дава епохът на Арнолд Цвайг за Първата световна война.

Въпреки военния фон «Възпитание пред Вердон» не е военен роман в обикновения смисъл. Централна задача на автора е да покаже преобразяването на буржоазния човек. Понеже авторът никога не изпуска от очи човека, той ни кара да взимаме участие и лично да спорим. Вернер Бертин е станал идентичен образ за хиляди. Ние придружаваме тоя Парцифал в трудовашки ботуши през стоманените решетки пред Вердон, съмияваме се и се надяваме заедно с него и си отдъхваме, когато той най-сетне противопоставя на войната жизненото право на цяла генерация и заявява, че човек трябва да удари «пращиящия топор» на палача, трябва да сложи оръжието, да вдигне врява и да се съюзи със застрашените като него». И читателят се радва, че той, един надежден гражданин на бъдещето, бива спасен в тилвата област Горен Изток.

Задълбочим ли се днес, 30 години след първото появяване на книгата, отново в нея, ние се вълнуваме от обилното на жизнени образи в мрачния свят на мъртъвци. Не можем да забравим войника Бертин, работниците Пал и Лебеде, братята Кройзинг. Към най-силните сцени в романа се числи главата, в която хуманно настроеният военен съдебен съветник Мертенс прави равностметка на своя живот и в безпомощност, национален срам и дълбоко отвращение от триумфа на подлостта посяга към сократовската чаша. Великите гърци, Шопенхауер, Айнщайн са в последните му мисли. И понеже се чувства много окаян, накрая свири един откъс от Брамс, и върху крилата на музиката се понася в Нищото. Получава се така, че проф. Мертенс е запазил правото си за по-далечни перспективи със своята резигнация. Германия върви от кайзеровия двор до райхсканцлерството и капитулира пред ордите на г-н Хитлер. Но повествователят Арнолд Цвайг е научил междувременно много повече, отколзото скръбния интелектуалец пред Вердон и разбулва в следващите си произведения законите на световната история.

Когато отваряме следващия том на цикъла, трябва да си припомним историята на произхода, за да не пристъпим с фалшиви очаквания към четивото. В романа «Борбата за сержанта Гриша» срещаме отново Вернер Бертин и то като писар в района на висшето немско командване в Русия, но тук той представлява една периферна фигура и няма следа от проявените му смели възгледи пред Вердон. Той не претърпява за сега никакво значително развитие. Получило се е така, защото Арнолд Цвайг е написал най-напред тая книга. През 1926/27 г. той не е мислил за цикъл на същата тема и естествено, не е могъл да види тогава по-раншната и по-сетнешна съдба на своя герой. «Гриша» е съвсем самостоятелна художествена творба, която следваше своите собствени импулси.

Фабулата на романа е набелязана още в началото. Понеже генералите и капиталистите след победната Февруарска революция и малко преди Октомврийската революция се страхуват от влиянието на руски дезертьори и пропагандисти върху немските войници и треперят за запазването на монархията, издават заповед за разстрелване по военно-полева процедура на всички заподозряни лица. Свидетели сме как руският сержант Гриша Папроткин е арестуван във фронтовата област и като шпионин е осъден на смърт; как той в най-тежко положение разкрива тайната, и обяснява, че не е дошел от революционна Русия, а е избягал от един военно-пленически лагер; как «военно-полевата ситуация» се променя решително и се очаква ревизия; как по тоя въпрос се разгаря спор между двамата тилвови генерали Шифенцан и фон Лихов; как присъдата се изпълнява накрая по най-висше нареждане, защото генералитетът иска да даде пример и «случаят Гриша» трябва да служи за ужас на ония, които имат намерение да внасят несигурност в собствените си редици.

Загрижеността на висшите господа не е безоснователна. Арнолд Цвайг разказва например за приятелските отношения между военния караул и пленения руснак, за привлекателната сила на съветската мирна офанзива за немските войници. Така обяснява опълченецът Казмежак: «Всички трябва да постъпят като русите. Захвърли кримката и точка — тури му пепел!». Голямото значение на романа се състои в това, че за пръв път в немската литература се показва с художествени средства (и то не само репортажно) значението и силата на идващите от Съветския съюз социалистически идеи.

Лион Фойхтвангер вижда в съдбата на Гриша един от онези «символи», които важат «извън времето». Този сержант е «тип на човек във войната, един от онези 40 милиона униформени, които страдат, бунтуват се, покоряват се, играчки на силата. Освен това той става посредством

същността и съдбата си символ на бедняк изобщо, на потиснат, който е добродушен, невеж и все пак пълен с природна мъдрост. Защото в словата на този роман се съдържа онай сила, която създава народните песни и народния епос; тя е подсилена от художествения разум на твореца и чрез реалната, съзнателна ярост на един потресен човек».

В някои отношения «Гриша» съдържа утопически идеи. Авторът е склонен да обяснява войната с Фройдовата психоанализа и я представя като връщане към примитивността, като израз на масови страсти и един надисторически нагон за разрушение. Той храни вяра, че в капиталистическо-милитаристическата система можело да има абсолютна справедливост и победа на мирната идея над бруталната сила. «В света не властвува лошото и злото. Всичко е светло и добро и войната е голяма, огромна заблуда» — резюмира пленникът във весело настроение и се доверява на хуманното величие фон Лихов, който е олицетворение на «моралните качества» на прусачеството — и заличава фронтвете.

Романът трябва да се тълкува съобразно временните условия. След избирането на фелд-маршал Хинденбург за райхспрезидент (1925), след нарастващото фашизиране и в навечерието на световната стопанска криза се поставя наложителният въпрос за бъдещето на Средна Европа. Реакционерите насъскват за нова война; изведнъж в огромни издания пазарът е наводнен от книги, които величат войната, провокират отговорните хуманистични сили, напомнят за обидност. Докато в чужбина с Барбюсовата книга «Огънят», Дюамеловата «Цивилизация», Дос Пасосовата «Тримата войника» и Хашековия «Швейк» се появиха още в 1920 г. значителни антивоенни творби, в Германия съпротивителното движение започва едва в 1925/26 г. с Йоханес Бехеровия «Банкерът шестува по бойното поле» и «Люизит». До 1930 г. последваха романите на Рен, Ремарк, Пливие, Шарер, чийто антимилитаристични тенденции споделя и Цвайговият «Гриша».

Писателят е успял да създаде пълнокръвни характери в книгата си, в образен, сбит език да разкаже за тежкото време и да изрази любовта на човечеството към мира. Както пише в една статия във «Велтбюне» той успява да докара мракобесите чрез намеците си до безсилен гняв, че «зад тези чудовищни престъпления не стои героична жертва, а изгодата на големите собственици, на индустриалния капитал, на банките».

Докато действието в «Гриша» е раздвижено до известна степен, то по отношение на историческото си развитие той има незначителен прогрес вътре в цикъла, а за следващия по време роман «Огнената пауза» е в сила обратното: тук външно малко се показва, но духовните течения са значителни. Това е белег на Цвайговата късна проза: изместването на събитията върху не толкова напрегната духовна плоскост. «Огнената пауза» е забележителен експеримент, защото в него просто се перифразира предишния роман «Възпитание пред Вердюн». През зимата на военната 1917 г. на Вернер Бертин му се удава случай да разкаже в приятелски кръг още веднъж за тогавашните си изживявания и то от критическа дистанция. Бертин излиза отново на преден план.

Проблематиката на начинанието е ясна. От една страна, вътре в цикъла се стига до много уморителни повторения. От друга страна, той действа често пресилено и куриозно, когато Бертин държи с продължения една автобиографична реч пред непостоянен кръг от слушатели. Колкото и да си служи писателят с художествени трикове, за да облекчи разказа: в «Огнената пауза» има известно насилие при построяването на романа. Разказът в първо лице и разместванията довеждат до намаляване на художествеността в някои сцени от «Възпитание пред Вердюн» и до изчерпване главната мисъл на фабулата.

Арнолд Цвайг мотивира особения експеримент с това, че искал да разтовари запланувания последен том на цикъла и искал да представи по-широко някои мотиви; освен това той си поставил за задача да демонстрира «разликата между автобиографичната и епичната концепция» на същия сюжет (подобно на «Зеления Хайрих» от Г. Келер). Въпреки че разбираме старанието на автора «да спаси» стария план от 1929 г. ние считаме, че «Огнената пауза» е слаб роман и не осъществява намеренията му.

Изобщо разказите на Бертин за Вердюн са включени в рамките на действие, което се разиграва по време на преговорите за слагане на оръжието в Брест Литовск. При това се поставя въпросът: ще има ли най-сетне войната край? Ще им дойде ли на немските генерал-

цабници ума? И отговорът гласи: мирът не идва сам. «Докато ние по заповед се убиваме помежду си, няма да има мир. Въпросите за мира и войната трябва да изземат от властниците и ние трябва да се заемем с тях, както русите отатък, съветите.»

Кой говори тук? Никой, освен Вернер Бертин — едва след като подофицерът и народен учител социалист Волдемар Гройлих му изяснява цялата ситуация на Източния фронт. По-късно тази нов възпитател ще го запознае отново с въпроса за «революционното дело» и с «организацията на съпротивата» и мимоходом той ще чуе за разбунтувалите се моряци от Вилхелмсхафен. Колкото и важни и показателни да са тези сцени — те не допринасят за самостоятелното оформяне и не придават на романа художествена завършеност — напротив!

«Назначаване на крал», последният за сега том на цикъла може да се сравнява с «Възпитание пред Вердюн», защото той е също възпитателен роман. Централен е образът на младия офицер и някогашен студент по изкуствата Паул Винфрид, който по много драстичен начин е бил събуден от своите мечти за слава на Прусия и е закаран на страната на простите селяни и на народа.

В неговото развитие решаващо участие имат политическите събития от месец февруари до октомври 1918 г. Макар че тогава се правят постъпки за мир в Брест Литовск, немските войски се разпореждат в окупирана Русия като в колония. Те плячкосват Украйна, подготвят тайно нова окупация и замислят рафиниран план за анексия на балтийските провинции. Привидно уж заради това — «да пазят» малките народи от «болшевишката опасност»; обещават им национална независимост, фактически обаче господата имат намерение да лансират немски принцове на новите тронове и с това да си подсилят нови грабежи.

В романа на Арнолд Цвайг става дума от коя династия ще бъде избран кралят на Литва. Литовската буржоазия се решава за швабския херцог фон Тек, като се основава на препоръката на демократичния немски депутат Хемерле. Управляващите в Горен Изток, напротив, искат да видят на трона потомък по пруско-саксонска линия, за да остане незасегнато правото на Хохенцолерите.

Винфрид ходатайствува за «швабско разрешение» (за което го спечелва неговата годеница Бербе Осан), тъй като по време на едно служебно пътуване среща херцог фон Тек и депутата Хемерле и дори добродушно приема куриерска служба между тях и поради това влиза в противоречие със своите началници, които искат да му дадат добър урок. Те нарочно накарали да го сменят при един обиск с някакъв търсен шпионин, арестуват го и го изпращат на една «своденица». Става дума за предтечи на фашистките концентрационни лагери, ад за балтийските евреи и пролетарии. Винфрид изживява на собствен гръб нечовешките порядки и методи, неотменните спътници на немската военщина, практиката на народното ошастливяване! Отначало той се чувства депресиран, унижен. Обвинява лошата «световна безднина» и би желал да завърши безсмисления си живот на фронта. Когато обаче след освобождението научава (в което взимат участие Бертин и Лебеде) каква позорна игра са му устроили неговите собствени другари по съсловие, отказва се от съсловните връзки и застава на страната на обикновените войници.

Арнолд Цвайг е успял да покаже до Вернер Бертин по-късен типичен представител на буржоазната интелигенция в развитие. За отбелязване е, че за Винфрид ориентирането е по-тежко, защото той е син на лекар и майка-благородница, отколкото за опълченеца Бертин. Младият офицер израства в свят на предразсъдъци и привилегии, всички пътища му са отворени, суровите фронтови изпитания му се спестяват. Ореолът от благороднически пруски дух му е скъп, но след изживяната неправда и антихуманната постъпка, в трудовия лагер неговите илюзии се изпаряват. Радостно запазва той под униформата един вид мирновременна опасност, безкритичният читател да стане жертва на обаянието на тези смелчади, да прояви към тях симпатия и да забрави какви престъпни деяния са извършили двамата. Другояче е на чувството, защото и като швабен офицер той се бори с истински средства за право и човечност.

В каква степен преработва Арнолд Цвайг във «Назначаване на крал» фактическите събития личи от различни мемоарни книги и бележки на други автори. В прес-отдела на вър-

ховния командуващ Ост са работили през 1916 г./18 г. и писателите Рихард Демел и Херберт Ойленберг, художниците Херман Щрук, Карл Шмидт-Ротлуф и Магнус Целер, артистите Верт и Рьослер — кръг, който Гронеман и Френц изобразяват в спомени още от 20-те години. Цвайг обхваща реално цялата атмосфера, изгражда на своя приятел Щрук литературен паметник в образа на лейтенант Перл, описва точно действията на политика от центъра Ерцбергер в образа на Хемерле и така създава известна историческа документалност.

Тук завършва за сега хрониката за «Голямата война на белите мъже». Макар че последният том „Ледът се пука“ (в него авторът трябва да изобрази предимно ноемврийската революция от 1918 г.) още не е излязъл, може да се каже: В немската национална литература цикълът романи на Арнолд Цвайг съдържа обширен анализ на духовното състояние, на обществените класи и на военните изстъпления във второто десетилетие на нашия век. Тези тонове разрушават всякакви митически представи за войната, показват причините и въздействията, измамници и измамени и дават указания за действия по пътя на прогреса. Те предупреждават срещу всякакво равнодушие и безгрижие по решаващия въпрос: мир или война. Те разказват откровено за трудностите и препятствията на буржоазната интелигенция по пътя към социализма и допринасят за очистване на духа. Тази творба за великата промяна ще остане актуална дотогава, докато има хора на земята, които трябва да се борят за своите човешки права